

dr Ivana Uspenski

ivana.uspenski@omd.rs

Hipertekst kao tekstualnost Interneta i modeli sajbercentričnog čitanja

Apstrakt: Novomedijska kultura konvergencije je uvela značajne promene u tradicionalne načine razumevanja pojmova čitanja i recepcije. Dominantne procedure novomedijskih tekstova (ja ih nazivam digitekst) postaju sajbertekstovi kao ergodičke mašine (kako ih je Espen Arset definisao). Sajbertekst mašine ne samo da produkuju digitekstove i njihove strategije čitanja, već takođe proizvode i novomedijskog čitaoca. Dakle, novomedijski čitaoc biva uključen u novomedijski proces čitanja na način koji je istovremeno procesualan i kibernetički. On se pojavljuje na horizontu liminalne tranzicije kapitalističke kulture označavanja u postdigitalnu kulturu afektivne procesualnosti.

Ključne reči: hipertekst, sajbertekst, digitekst, afektivno čitanje, sajbercentrizam, postsemantičko

Uvođenje pojma hipertekst u teoriju dovelo je do potrebe da se redefinišu i repositioniraju mnogi pojmovi nasleđeni iz tradicionalne teorije civilizacije „štampane reči“. Hipertekst iz korena menja iskustvo koje se stiče procesima čitanja i pisanja postavljajući i značajno pitanje sadržaja ovih pojmova u hipertekstualnom okruženju. Džordž Landou, jedan od najuticajnijih teoretičara hiperteksta današnjice, kompjuterski hipertekst definiše kao „informacionu tehnologiju koja se sastoji od pojedinačnih blokova teksta, ili leksija i elektronskih linkova koji ih povezuju“.¹ Ovakvo shvatanje hiperteksta u velikoj meri evocira poststrukturalističke radove o intertekstu i tekstualnosti uopšte. Ne samo da Landou u definiciju unosi pojam koji je upotrebio Bart definišući najmanju moguću jedinicu koja može biti nosilac značenja u tekstu (leksija), već kao ključni pojam koji definiše hipertekstualnost uvodi fenomen linkovanja, odnosno međusobne referencijacije tekstualnih (ili vizuelnih) jedinica. Definišući hipertekst Landou svesno koristi pojam teksta kao reference koga direktno preuzima iz terminologije tekstualne analize koja je deo tradicije kulture štampane reči. Jasnu distinkciju da

¹ George Landow, *Hypertext Theory*, Johns Hopkins University Press, Baltimore & London, 1994, 1.

se radi o kompjuterskom hipertekstu Landou uvodi kada definiše sam objekat deskripcije, odnosno hipertekst u užem smislu, naglašavajući da se radi o informacionoj tehnologiji, a ne o hipertekstu u širem smislu. Na ovaj način on otvara mogućnost da se u informacione tehnologije i digitalne tekstualne manifestacije uvedu koncepti i mehanizmi tekstualne analize, odnosno da se čitav niz već postojećih analitičkih zahvata i termina transpozicijom prevede iz sfere tekstualne ili Kristevinim rečima — semanalize u novomedijski prostor kompjuterske tekstualnosti.

Istovremeno, Landou ističe kako je upravo proces linkovanja taj koji je suštinski opozit štampanom tekstu. Za razliku od tradicionalnog poimanja teksta, kompjuterski hipertekst je zasnovan na konkretnom i vidljivom procesu linkovanja, gde je u svakom trenutku tekst na koji se referiše, koji se poziva u svest procesom analogije, asocijacije ili jednostavno sećanja, istovremeno i tu prisutan. Jednim klikom on se priziva na ekran monitora i postaje podjednako stvaran i materijalan kao i osnovni tekst, odnosno Ženetovim rečima hipertekst.

U teoriji intertekstualnosti postojala je snažna tendencija odupiranja bilo kakvoj hijerarhizaciji u odnosu na tekst, autora, nivoa značenja, ali bazično uvek postoji osnovni korpus, Bartovski rečeno — delo kao materijalna pojavnost unutar koga se množe tekstovi. To delo jeste osnovno ishodište iz kojeg je moguće pomenutim procesima analogije, asocijacije i sećanja evocirati (linkovati) druge tekstove i moguća, radikalno pluralna značenja. To zapravo znači da makar u materijalnom, odnosno pojavnom smislu postoji centar i postoji ono što bismo mogli nazvati „dominantnim delom“. Dakle, u poststrukturalističkom diskursu „dominantnim delom“ ili „motivacionim delom“ smatrao bi se tekstualni korpus sa kojim je čitalac u neposrednoj, *vis-a-vis* interakciji, dok bi se sekundarnim, odnosno motivisanim delima smatrali svi oni tekstualni korpusi, odnosno materijalne tekstualne manifestacije na koje dominantno delo referiše i koje svojom inherentno intertekstualnom strategijom procesom mentalnog linkovanja evocira u um čitaoca sa kojim je u interakciji.

Kod kompjuterskog hiperteksta, međutim, u ovom smislu postaje veoma teško odrediti koje je delo dominantno. Ne samo zato što se radi u osnovi o digitalnom, a ne analognom zapisu, odnosno o jednoj vrsti već posredovane, kodirane poruke, već pre svega stoga što ne postoji ta ontološka razlika na nivou pojavno/evocirano. Jednim klikom ono što je u kompjuterskom hipertekstu evocirano skoro istovremeno postaje i pojavno. Referisani tekst pozivanjem na ekran momentalno postaje aktivni, referišući agens. „Hipertekstu nedostaju markeri koji označavaju jasne razlike između primarnog teksta i onog što Žerar Ženet zove 'paratekstualnim': fusnota, naslov poglavlja, žvrljanje na marginama, sav pisani materijal na periferiji knjige“.² Zaključak koji se na ovom mestu može izvesti je da na polju primarnosti, odnosno autoriteta postoji fundamentalna razlika između tradicionalnog teksta i hiperteksta kao osnovne manifestacije internet digitekstualnosti.

Kao što je Bart u drugoj polovini dvadesetog veka proglasio atrofiju dela kao materijalne pojavnosti i oživljavanje teksta kao osnovnog bića značenja, tako u novomedijskom okruženju dolazi do atrofije teksta *per se*, gubljenja njegovog autoriteta kada se eksplozivno rasipa u hipertekst. To zapravo znači da, iako pluralan i neograničen u značenju, poststrukturalistički tekst je ipak imao ogroman autoritet time što je prihvaćen i definisan kao tekst. Tekst je bio ta

² „Hypertexts lack cues marking clear divisions between the primary text and what Gerard Genette has called the 'paratextual': the footnote, the chapter title, the marginal scribble, the array of printed matter on the periphery of the book.“ T. Harpold, Conclusions, In George Landow, *Hypertext Theory*, Johns Hopkins Press, London, 1994, 195.

osnovna jedinica autoriteta oko koje je jedino bilo moguće kreirati i množiti značenja, koju je bilo moguće interpretirati. Internet digitekst predstavlja hipertekstualnu jedinicu koja nema takvu težinu autoriteta teksta — ona je samo okidač, obećanje tekstualnosti, zametak tekstualnosti, tekstualnost u konstantnom odlaganju. U novomedijskom okruženju čitanje postaje ne traganje za značenjem, već traganje za tekстом, a momenat u kome čitalac donosi odluku da određeni internet sadržaj jeste za njega relevantan, na njemu se zadržava i sa njim ulazi u interpretativnu interakciju jeste trenutak tekstualiteta internet sadržaja kao digiteksta i tek u tom momentu hipertekst je moguće proučavati kao tekst. Hipertekstualnost kao osnovni oblik digitekstualnost i mreže, stoga, treba shvatiti upravo kao potencijalni tekstualitet mreže, entropične, acentrične delezovsko-gatarijevske „mašine“, proizvođača impulsa i flukseva u čijim trenutnim preseccima se definiše čitalac kao subjekat i kao trenutni fiksator, tekstualizator internet digiteksta kao nestabilnog jedinjenja.

Ovo dinamičko pulsiranje mreže prepoznao je i sam Landou, kada navodi da hipertekst može da ima dve fundamentalno različite strukture: „prva koja se tesno oslanja na linearnu strukturu knjige i druga, koja realizuje disperzivnu, multicentričnu mrežnu organizaciju inherentnu u elektronskom linkovanju“.³ Ono što Landou međutim ne prepoznaje jeste da su ove dve strukture međusobno uslovljene i da su jedna drugoj indukovane. Mreža je ogromno polje hipertekstualnih aktivnosti koje se odvijaju u svakom od mrežnih čvorišta. Zbog toga Levi Internet naziva „pravim nadrealističnim oblikom komunikacije u kome ništa nije isključeno — ni dobro, ni zlo, ni njihove mnogobrojne forme“.⁴ Svako od tih čvorišta predstavlja presek nebrojeno mnogo linkova koji na njega upućuju, a koji po Baranovom distributivnom modelu komunikacije takođe služe kao skretnice, odnosno stecišta linkova ka drugim čvorištima, gde čvorištem možemo smatrati i svaku internet stranicu. Svako od čvorišta se stoga može smatrati samo usputnom stanicom u jednom neprekidnom procesu prenosa, čak „kuljanja“ informacija koji nema konačnog recipijenta. Svako od čvorišta nalazi se u stanju maksimalne entropije, maksimalne nesređenosti. Pri tom treba imati u vidu napomenu Umberta Eka: „Poredak i nesređenost su relativni pojmovi: poredak postoji u odnosu na prethodnu nesređenost, a nesređenost u odnosu na kasniji poredak“.⁵ Težnja svakog od čvorišta je da razreši ovo stanje nesređenosti, da se ostvari i pozicionira kao centar i to kroz proces redukcije entropije kroz smanjenje polja verovatnoća. Čvorište to realizuje samo proizvodnjom sopstvenog čitaoca, odnosno produkcijom sopstvenog interpretativnog subjekta. Iako se na ovaj način svest internet čitaoca kao interpretativnog agensa zapravo objektivizuje, on u procesu aktuelizacije internet čvorišta kao teksta zapravo primenjuje sve mehanizme kao i u sučeljavanju sa tradicionalnim tekstem, zbog čega mu se ne može osporiti subjektska instanca. Na ovaj način internet čitalac postaje dvostruko pozicioniran — kao subjekat i kao objekat, odnosno možda bi se ova njegova pozicija mogla najbolje opisati bahtinovskim terminom subjektskog ti-jesi. Kao što Bahtin opisuje diskurzivnog junaka kod Dostojevskog upravo kao taj tekstom proizvedeni subjekat, internet čitalac kao subjekatsko ti-jesi je hipertekstom proizveden subjekatski interpretativni agens.

³ „The first closely reliant upon that of the linear book and the second realizing the dispersed, multiply centred network organization inherent in electronic linking“. George Landow, *Hypertext Theory*, Johns Hopkins Press, London, 1994, 23.

⁴ „A truly Surrealist mode of communication from which ‘nothing is excluded,’ neither good nor evil, nor their many forms“. Pierre Levy, *Collective Intelligence: A Civilisation*, na <http://crossings.tcd.ie/issues/1.1/Levy/>, acc. april 2010.

⁵ Umberto Eko, *Kultura, informacija, komunikacija*, Nolit, Beograd, 1973, 37.

Iako u osnovi ne prepoznaje digitekst kao agens, a čitaoca kao konstrukt, Mirej Roselo ipak beleži da je tradicija štampane reči ta koja „primorava“ čitaoca da aktuelizuje i uredi hipertekstualno okruženje. „U hipertekstualnom okruženju i najmanji utisak da gubimo kontrolu nad celokupnom strukturom može da izazove reakciju panike, osećanje da se nikada ne možemo vratiti tamo gde smo bili. Ova panika je izdajnički znak ogromne želje za spacijalnom organizacijom sa kojom nas je štampani materijal primorao da se upoznamo; jedan sistem opozicija poreklo/početak i kraj/zaključak.“⁶ Upravo ova težnja za spacijalnim osmišljavanjem čak i izvorno aspacijalnih formi i uzročno-posledičnom naracijom koju je gutenbergovska civilizacija usadila u čoveka kao čitaoca omogućava tekstualizaciju internet formi, davanje smisla udaljenim linkovanim sadržajima i ubrzani proces proširenja kapaciteta akumuliranog znanja.

Sajbertekst⁷ mašine i pojam ergodičke književnosti

Pojam sajbertekst u teoriju teksta uvodi norveški teoretičar Espen Aseret nadovezujući se na pojam kibernetike koji je uveo Norbert Viner, a od kog Arset preuzima koncept povratne informacije (feedback). U svom delu *Cybertext: Perspectives on Ergodic Literature*, Arset navodi da se „koncept sajberteksta fokusira na mehaničku organizaciju teksta koja mrežnost medija postavlja kao integralni deo literarne razmene. Ipak, ona usredsređuje pažnju i na konzumenta, odnosno korisnika teksta kao na sastavnu figuru (ovog procesa), čak više nego što bi to teoretičari čitalačkog odgovora tvrdili.“⁸ Interesantno je da, iako ludolog, Arset sajbertekst dovodi u tesnu vezu sa književnošću i književnom tradicijom navodeći da on predstavlja oblik literarne razmene. Definišući dalje sajbertekst on ipak navodi da za razliku od literarne razmene u kojoj se cirkulacija značenja odvija isključivo kao mentalni proces, odnosno u umu čitaoca, sajbertekstualna semantika se manifestuje i kao ekstranoematičko iskustvo, odnosno iskustvo eksterno misaonom procesu. To podrazumeva fizičku aktivnost konstrukcije i selekcije koja čini distinktivno obeležje sajberteksta. Svaki sajbertekst realizuje se tek kao niz odluka i izbora koje čitalac odnosno korisnik donosi u toku čitanja. To zapravo znači da fizički rad koji čitalac investira i troši u procesu čitanja, kako Arset navodi, nije trivijalan i znatno prelazi granice jednostavnog okretanja stranice ili pokreta očiju koji su karakterisali tradicionalne tekstove pisane kulture. Ovo novo područje čitalačkog rada Arset označava još jednim neologizmom — pojmom ergodizma i ergodičke literature. Pojam ergodičnosti Arset preuzima iz matematike i statističke fizike. Etimološki, pojam je nastao kao kovanica dve grčke reči *epov* koja znači rad, delovanje i *ōsoç* koja znači put, putanju. U statističkoj fizici ergodika se bavi proučavanjem sistema izloženih dužem konstantnom radu. U Arsetovoj terminologiji ergodička književnost je ona koja od čitaoca zahteva rad u procesu donošenja interpretativnih odluka i kretanja kroz tekst. Praćenje hiperteksta u smislu fizičkog klika na

⁶ „In hypertextual environments, the slightest impression that we are losing control of the overall structure may trigger a reaction of panic, a feeling that one can never get back to where one was. This panic is a tell-tale sign of an overwhelming desire for the spatial organization printed matter has forced us to be familiar with; the origin/beginning — versus end/conclusion system.“ M. Rosello, *The Screeners Map*, In George Landow, *Hypertext Theory*, Johns Hopkins Press, London, 1994, 139.

⁷ Etimološki pojam *sajbertekst* u korenu sadrži grčki prefiks *κυβερ* koji se po pravilima transkripcije transkribuje kao 'kiber' (npr. kibernetika). Međutim, budući da većina neologizama sa istim prefiksom u srpski jezik ulazi iz engleskog jezika (sajber-pank, sajber-spejs), kao i pojam *cybertekst* biće primenjena transvokacija sa engleskog jezika. Dakle, umesto *kibertekst*, u ovom radu će termin biti korišćen kao anglicizam — *sajbertekst*.

⁸ „The concept of cybertext focuses on the mechanical organization of the text, by positing the intricacies of the medium as an integral part of the literary exchange. However, it also centers attention on the consumer, or user of the text as a more integrated figure than even reader-response theorists would claim.“ Espen Aarseth, *Cybertext: Perspectives on Ergodic Literature*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1997, 1.

dugme miša je samo jedna od mnogobrojnih manifestacija sajberteksta. To zapravo znači da je pojam sajbertekst širi od pojma hipertekst.

Na ovom mestu dolazimo do možda najznačajnijeg mesta u Arsetovoj teoriji, koje međutim Arset sam ne razvija do kraja, a to je mesto gde Arset tvrdi da sajbertekst nije objekt — sajbertekst je mašina u delez-gatarijevskom smislu te reči. Poistovećivanje teksta sa mašinom nije sasvim novo u teoriji. Još francuski pesnik Pol Valeri je uveo pojam mašine definišući poeziju kao mašinu koja proizvodi emocije, a Pjer Levi je sam jezik identifikovao sa mašinom pišući da je „jezik mašina koja međusobno prepliće izvore značenja koji su u našim umovima. On je mašina koja ubrzava protok vremena... On je mašina koja proizvodi kolektivnu inteligenciju“.⁹ Nadovezujući se na Delez-Gatarijev model rizoma i Levijev koncept jezičke mašine, Arset sajbertekst vidi kao set tekstualnih mašina koje u zavisnosti od unetih inputa, metodom povratne sprege daju različite rezultate u vidu različitih tekstualnih korpusa za čitanje i interpretaciju. Mašine su živuće, proizvođače, aktivni agensi. U takvim okolnostima reč, muzika, fotografija, film gube svoja analogna svojstva i redefinišu se u enkodiran interfejs digitalnog zapisa. To zapravo znači da se ontološki karakter reči u digitekstu u izvesnoj meri izjednačava sa karakterom ostalih ekspresivnih digitekstualnih formih u jednom dominantno vizuelnom okruženju. Ketrin Hejls tako prepoznaje da kompjuter „obnavlja i intenzivira značaj reči kao slike — slike koja je u medij uvučena kao fluid i promenljiva je poput vode“.¹⁰ Ovu dvostruku artikulaciju svakog digiteksta Arset opisuje binarizmom na relaciji „skripton“/“tekston“ koje označava bitnim distinktivnim obeležjem svakog sajberteksta. Kako Arset navodi „skriptoni su nizovi znakova onako kako izgledaju čitaocima“,¹¹ dok tekstoni predstavljaju elementarne čestice teksta koje nisu direktno dostupne čitaocu. Oni predstavljaju binarni, digitalni, kompjuterski zapis inkomputabilan čitaocu bez odgovarajućeg interfejsa.

U tradicionalnim, pisanim tekstovima razlika između tekstona i skriptona ne postoji, budući da imobilnost označujućeg i njegova fizička vezanost za stranicu ne pruža mogućnost rascepa između teksta pohranjenog na stranici i načina na koji je ovaj tekst na stranici reprezentovan. U sajbertekstu ovaj rascep i diversifikaciju pojmova indukuje dvostruka dinamička artikulacija digiteksta. Sadržaj i način reprezentacije teksta nisu fiksirani, niti predeterminisani, već naprotiv likvidni, fluidni i manifestuju se kroz neprekidno kretanje digiteksta. Kod Arseta, stoga, postoji nivo beskrajne arhive Mreže koja nije direktno dostupna čitaocu — i to je nivo tekstona. To je arhiva koja „najzad poseduje maksimum moguće informacije jer smo u stanju da idealnim linijama spojimo bilo koji elemenat jedan s drugim, a da nas nikakva sugestija ne prisiljava na drugačiji smjer“.¹² S druge strane, čitaocu postaje dostupan samo nivo emanacije samog sajberteksta — njegova površ u vidu tekstualnog interfejsa — koja omogućava posrednu kodiranu komunikaciju između čitaoca i sajberteksta kao mašine. Tekstualni interfejs sajberteksta je kod Arseta nivo skriptona. Između tekstona i skriptona Arset pozicionira proces koji naziva traverzalnom funkcijom digiteksta, a koju definiše kao „mehanizam kojim se skriptoni otkrivaju ili produkuju iz tekstona i prezentuju korisniku

⁹ „Language is a machine which weaves together the sources of meaning that are our minds. It is a machine which accelerates the passage of time. It is a machine which produces collective intelligence“. Pierre Levy, *Collective Intelligence: A Civilisation*, na <http://crossings.tcd.ie/issues/1.1/Levy/>, acc. april 2010.

¹⁰ „Restores and heightens the sense of word as imagean image drawn in a medium as fluid and changeable as water“, N. K. Hayles, *How We Became Posthuman: Virtual Bodies in Cybematics, Literature, and Informatics*, University of Chicago Press, Chicago, 1999.

¹¹ „Scriptons are strings (of signs) as they appear to readers“. Espen Aarseth, *Cybertext: Perspectives on Ergodic Literature*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1997, 62.

¹² Uberto Eko, *Otvoreno djelo*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1965, 154.

teksta¹³. Drugim rečima, to je proces koji se odvija na preseku rada čitaoca koji se najčešće manifestuje kao selekcija kroz klik i inherentnost kalkulativnih operacija mašine.

Dakle, kod Arseta čitalac predstavlja neodvojivi, integralni element u procesu oživljavanja sajberteksta, jer je čitalac taj koji u proces mora da uključi rad — ergon. Ova specifičnost sajberteksta upravo ukazuje na to da „navigaciona funkcionalnost ne predstavlja samo način na koji se pristupa delu, već je i deo značenjske strukture dela“.¹⁴ Čitaočev impuls i početni input je taj koji omogućava pokretanje sajberteksta kao mašine i koji predstavlja njegovu finalnu destinaciju. Stoga iako u čitanju sajberteksta postoji većito nedostupni, tekstonički nivo, tekst drugosti, koji ostaje nerazumljiv i u njemu se čitanje odvija kao afektacija, kulturalno uvreženo skriptonično čitanje jeste ravan u kojoj primarnu tekstoničku afektaciju zamenjuje interpretacija. Interpretacija je moguća tek u momentu transformacije sajberteksta u tekst, virtuelnog u aktuelno, mašine i fluksa u objekat, centrizacijom acentričnog čvorišta. Proces diferencijacije nije moguć bez agensa čitaoca.

Čitanje tako postaje proces koji se u internet okruženju odnosi na specifičan, novomedijski oblik tekstualnosti koji imenujemo terminom digitekst. Pojmom digitekst označene su, dakle, sve kulturalne prakse podložne recepciji i interpretaciji koje kao osnovni medij svoje diseminacije koriste Internet, ali sa druge strane ovaj pojam obuhvata i ono što Arset naziva tekstoničkom ravni, odnosno čoveku interpretativno inakcesibilan proizvod rada sajbertekstualnih mašina, univerzalnu bazu digitalno kodiranih čestica informacije koje su čoveku dostupne samo uz pomoć interfejsa. U tom smislu pojam digiteksta daleko je širi od pojma hiperteksta i autonomno je obeležje internet kulture.

Osnove rekonceptualizacije teorije čitanja digiteksta se stoga nalaze u procesu čitanja koji bismo mogli nazvati sajbercentričnim. Tradicionalne teorije čitanja u koje bi se iz ovog ugla mogle ubrojati i poststrukturalističke, čitanje proučavaju kao proces koji se nužno odvija *vis-a-vis* teksta „kao produkcije značenja među značenjima kulture“¹⁵ kroz interpretaciju i tumačenje. Ove teorije se međusobno konceptualno razlikuju samo u pogledu autoriteta koji smatraju dominantnim u interpretaciji kao ekstrakciji značenja. Otud i diferencijacija ovih teorija na auktocentrične/skriptocentrične (jedino pravo značenje teksta dostupno je samo njegovom autoru), tekstocentrične (sva potencijalna i moguća značenja teksta ukotvljena su i mogu da postoje jedino i samo u tekstu samom) i lektocentrične (čitalac je krajnji i jedini mogući autoritet u produkciji i definisanju značenja teksta). Sve ove tri grupe teorija danas, iz Arsetovog aspekta mogle bi biti nazvane skriptoničnim teorijama. One se pre svega bave sučeljavanjem čitaoca sa pojavnim oblikom teksta, bilo da se radi o poeziji, romanu, fotografiji, filmu ili slikarskom platnu, odnosno proučavaju dinamički proces percepcije i interpretacije skriptoničkog tekstualnog interfejsa.

Tradicionalni pojam teksta do pojave Interneta nije zahtevao ovako komplikovanu i višeslojnu diferencijaciju, budući da je tekst *per se* bio jedina moguća i neposredna manifestacija jezika. Kako je i Benjamin zaključio, svekoliku ljudsku umnu delatnost bilo je moguće komu-

¹³ „The mechanism by which scriptures are revealed or generated from textons and presented to the user of the text“. Espen Aarseth, *Cybertext: Perspectives on Ergodic Literature*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1997, 62.

¹⁴ „Navigational functionalities are not merely ways to access the work but part of a work's signifying structure.“, K. N. Hayles, *Translating Media: Why We Should Rethink Textuality*, *Yale Journal of Criticism*, No. 2, 2003.

¹⁵ Miško Šuvaković, *Afektacija, intenzitet i umetničko delo koje je fluks*, na http://www.zesveske.ba/04_06/0406_3_2.htm, pristupljeno februar 2010.

nicirati samo pomoću jezika. Stoga se može govoriti i o jeziku skulpture ili fotografije budući da i ovi artefakti čine plod umne delatnosti i zamisli čoveka, s tom razlikom da se oni čoveku na interpretaciju nude svojom materijalnom pojavnošću — kako Benjamin kaže — neposredno i infinitno, odnosno na način koji bismo mogli nazvati afektivnom tekstualnošću materije, koja je inicijator i motivator diskursa koji se formiraju oko tih artefakata, a gde se afektom smatra „samo dejstvo ili efekat intenziteta koji ima nekakav učinak na posmatrača, slušaoca, čitaoca ili učesnika bez ukazivanja na posebni sadržaj emocije“.¹⁶ Njena estetika rečima Brajana Masumija nije semantički ili semiološki uređena. Ona je neposredna i na nju reagujemo prvo čulima, a tek potom moguće je pristupiti procesu diskurzivne interpretacije i tumačenja.

S druge strane, tekstualnost jezika u užem smislu jeste komunikacija ljudskog umnog života putem reči. Stoga se za jezik romana, na primer, može reći da je dvostruko artikulisan. Njegovo značenje se ne formuliše neposredno, na nivou njegove materijalne artikulacije, već posredno putem jezika kao osnovnog kodifikovanog sredstva komunikacije. Slova koja čine reči, reči sklopljene u rečenicu, rečenice koje formiraju narativne strukture uglavnom nemaju značenja same po sebi (izuzetak u izvesnom smislu jeste poezija), odnosno na nivou afektivne tekstualnosti. Njihova značenja otkrivaju se tek njihovim razumevanjem u okviru jezika kao medija, odnosno usvojenog seta lingvističkih pravila koja nam omogućavaju da prepoznamo da se na primer u srpskom jeziku reč „drvo“ odnosi na biljku sa stablom i granama, dok se u engleskom za taj isti referent koristi reč „tree“ sa potpuno identičnim značenjem. To zapravo znači, da se u eri pred-internetske kulture tekstualnost kao estetska kategorija mogla manifestovati kao materijalno afektivna i neposredna s jedne strane i kao dvostruko artikulisana, posredna, lingvistička sa druge. A obe su svoje interpretativno diskurzivno ukotvljenje imale u jeziku i to ako jezik shvatimo kao bartovski *langue*, sistem pravila i konvencija u koje je pojedinac koji se njime služi uronjen, koji mu prethodi i koji mu je dat kao osnovno sredstvo za komunikaciju.

Međutim, sa širenjem digitalizacije i internet kulture javlja se potreba da se predmeti i proizvodi ljudskog umnog života digitalizuju i pohranjuju u digitalne baze podataka. Šta to zapravo znači? Znači da se prevode na jedan novi jezik koji počinje da zauzima primarniju ulogu u odnosu na ljudske jezičke sisteme, a to je binarni jezik kompjuterskog digitalnog okruženja. Kako Serž Bušardon navodi danas „najbliže što možemo doći materijalnosti jednog novomedijskog objekta je govor brojeva i formula koji ga konstituišu“.¹⁷ Paradoksalno, opstanak artefakta kulture u novomedijskom okruženju moguć je, dakle, samo u onoj meri i kada jedina uloga originala postaje da bude motivator za digitalnu kopiju ili čak samo simulakrum sa autoritetom originala, a što artefaktu omogućava da se uključi u diseminaciju značenja i cirkulaciju ukupnih artefakata internet kulture. Stoga je osnovni kod internet kulture i njen osnovni jezik digitalan, binaran. U internet kulturi i internet okruženju ne postoji nijedan artefakt koji se može valorizovati, osmišljavati, interpretirati, kritikovati, a da nije u osnovi svodiv na niz nula i jedinica. Digitalni kod postaje novi artikulator, novi kodeks, nova lingvistika, novi *langue*, novi jezik koji se nalazi u osnovi svekolike novomedijske tekstualnosti. Sve internet forme, a to znači svaki digitekst, koriste digitalni kod kao svoj jezik — sistem kodifikovanih pravila koja kompjuterima, kao mašinama omogućavaju da

¹⁶ Miško Šuvaković, *Afektacija, intenzitet i umetničko delo koje je fluks*, na http://www.zesveske.ba/04_06/0406_3_2.htm, pristupljeno februar 2010.

¹⁷ „The closest we can get to the materiality of a new media object is by talking about the numbers and formulas that constitute it“. Serge Bouchardon, *The aesthetics of materiality in electronic literature*, na <http://www.utc.fr/~bouchard/articles/bouchardon-bergen-materiality.pdf>, acc. march 2010.

određenu jedinicu informacije prihvate, razumeju i njome operišu kao takvom, a posredno da uz pomoć interfejsa komuniciraju sa ljudima. *Digilangue* ili *digijezik* postaje taj primarni, nesvodivi komunikabilan medij na koji je pre no što se pristupi procesu čitanja i interpretacije potrebno prevesti sve tekstove, odnosno kome je neophodno prilagoditi i ljudski jezik da bi komunikacija uopšte bila moguća. U tom smislu digijezik u internet okruženju postaje „stariji“ od ljudskog *langue*, jer predstavlja osnovni medij koji novomedijsku komunikaciju uopšte čini mogućom, igrajući na taj način ulogu veoma blisku onoj koju je u „analognom“ sistemu tradicionalne kulture upravo igrao jezik kao *langue*.

Iz gore navedenog se može izvesti zaključak da se nasuprot skriptoničnim teorijama čitanja (auktocentrizam, tekstocentrizam, lektocentrizam) danas nalaze tekstonične teorije, koje se u osnovi mogu označiti zajedničkim imeniteljom — sajbercentrične. Sajbercentrizam u teoriji čitanja predstavlja usmeravanje pažnje na dvostruku artikulaciju svih artefakata ljudske kulture u internet okruženju, uključujući i one materijalne jer sada i materija i lingvistički materijal bivaju prevedeni na digijezik koji postaje primarni artikulatant koji prethodi svakoj diskurzivnoj interpretaciji. Sajbercentrična teorija čitanja internet formi bavi se proučavanjem procesa čitanja digiteksta, gde čitanje nije proces kojim suvereno vlada čitalac u obliku ljudskog uma, već se čitanjem smatra produkcija i evokacija hipertekstova od strane sajberteksta kao mašine, a koje je između ostalog usmereno upravo ka proizvodnji čitaoca kao konstrukta.

U novomedijskom, internet okruženju nije samo digitekst taj koji je dvostruko artikulisan, već je to i sam proces čitanja, koji se sa jedne strane odvija na nivou sajbertekst mašine koja uz pomoć sopstvenih softverskih rešenja i tehnologije čita i traga za tekstonima uz pomoć kojih evocira skriptone koji, opet, garantuju proizvodnju čitaoca/interpretatora. Novomedijski čitalac se na taj način pozicionira kao dvojak kiborški konstrukt. On nije više samo ljudski um, u bilo kojem od svojih teorijski problematizovanih vidova (potencijalni čitalac, informisani čitalac, idealni čitalac). On postaje i proizvod i proizvođač. Rečima Pjera Levi-ja „svaki pojedinac, grupa, oblik života ili stvar postaću svoj sopstveni medij, koji odašilje podatke i samog sebe interpretira u obliku komunikacije čiju će transparentnost i bogatstvo stimulisati opozicije“.¹⁸ Sajbertekst kao mašina jeste čitalac na nivou tekstona i samo uz pomoć sajberteksta ontološki se rađa čitalac kao antropološki interpretator na nivou skriptona. Dvostruku artikulaciju digiteksta dakle prati dvostruko artikulisano čitanje. Za razliku od tradicionalne tekstualnosti, u kojoj je takođe postojala dvostruka artkulacija čitanja (afektivno na nivou čula u susretu sa „materijalnim“ predmetima kulture, i interpretativno na nivou jezika i diskursa), čitalac je uvek bio jedinstven — ljudski um; digitekst, s druge strane, ima dvostruku artikulaciju na oba nivoa — tekstualnom, ali i čitalačkom, jer svaki digitekst čitanjem realizuje kiborg-čitalac, koji predstavlja sumu rada dva simbiotička agensa — sajberteksta kao mašine i čoveka kao ljudskog uma.

Ipak, čak i na tekstoničkom nivou čitanje koje sprovodi sajbertekst nije i ne može u potpunosti biti distancirano od ljudskog tela i uma. Čitav niz operacija koje u pozadini sajbertekst mašina izvodi kako bi ljudskom umu prezentovala digitekst u formi inteligibilnog i legibilnog teksta kulture, ljudsko telo registruje na nivou afekta. Regstruju se preseći, „kočenja“ slike i teksta, „učitavanja“, „skakanja“ sa jedne stranice na drugu. Ovaj proces izloženosti „tela dejstvu naspram intelektualnog šifriranja i dešifrovanja javnih, tajnih, umetničkih ili

¹⁸ „Every individual, group, life-form and object will become its own self-medium, emitting data and interpreting itself in a mode of communication whose transparency and richness will stimulate through opposition”. Pierre Levy, *Collective Intelligence: A Civilisation*, na <http://crossings.tcd.ie/issues/1.1/Levy/>, acc. april 2010.

bilo kojih drugih značenja i značenjskih funkcija¹⁹, nazivamo afektivnim čitanjem. Afektivno čitanje digiteksta ovde predstavlja izloženost tela dejstvu intenziteta sajbertekst mašine u njenom procesu pretrage i čitanja tekstone i invokacije legibilne skriptoničke tekstualne ravni. Ono se odvija pre bilo kakvog tumačenja i nezavisno od njega. Ono je dejstvo intenziteta kao događaj, a „događaj deluje bez obzira na značenja, na kontekst, na razumevanje posmatrača ili slušaoca. Dejstvo je prepoznatljivo i ostavlja trag bez obzira na tumačenje“.²⁰ Afektivno čitanje se jednostavno „dešava“ ljudskom telu dok sebe izlaže procesu interakcije sa digitekstom. Ono je u tesnoj vezi za radom (ergon) koji ljudsko telo investira u ovaj proces, ali nije njime isključivo uslovljeno. Telesno učestvovanje kao rad koji tokom procesa čitanja na Internetu ulaže novomedijski čitalac intenzivira dalja afektivna stanja, koja proizlaze ne samo iz njegove ergodičke aktivnosti, već iz mesta korporealnog dodira čoveka i mašine, mesta na kome se čovek uliva i identifikuje sa sajbertekstualnim fluksom, osećajući na taj način doslovno telesno njegovo treptanje, strujanje, toplotu koju ova mašina emituje i time nesvesno prihvatajući da od nje bude zaveden i proizveden kao komoditizovani konstrukt.

Da se afektivno čitanje odvija na dva nivoa prepoznaje i Serž Bušardon, autor umetničkog dela baziranog na rekonceptualizaciji internet tekstualnosti „12 zadataka internet korisnika“: na nivou onoga što se odvija u kompjuteru kao mašini, prepoznajući kalkulativne operacije kao materijalne procese, samim tim podložne afektaciji, i na nivou interakcije sa korisnikom kao humanim agansom, a koja predstavlja „simboličku i biheviornalnu interakciju u kojoj sistem deluje na korisnika i na koji deluje korisnik“.²¹ Osnov afektivnog čitanja u internet okruženju stoga leži na onome što možemo nazvati novom materijalnošću tekstova kulture. Za razliku od tradicionalne materijalizacije teksta koji je obuhvaćen knjigom, stranicom, izvesnim standardizovanim ili manje standardizovanim izborom fontova, tekstualni zapis na Internetu je uvek programiran. U najvećem broju slučajeva, estetika novomedijske tekstualnosti podrazumeva da tekstualni zapis reaguje na aktivnosti čitaoca, pokreće se, pomera ili menja u skladu sa pokretima i instrukcijama kursora miša. Čitalac doslovno manipuliše tekstem i to ne samo na nivou noematičkog iskustva koje se odvija isključivo u njegovoj svesti, već i ekstranoematički, haptički čime tekst dobija izvesne karakteristike materijalnog objekta. Bušardon navodi da upravo ova nova materijalizacija teksta označava otklon novomedijske estetike od naracije ka poetici. Narativ kao linearna struktura uzročno-posledičnih, konsekventnih tekstualnih događanja postaje konceptualno neprimenjiva, jer tekst gubi na svojoj dijegetičnosti, a apostrofira svoj mimetički karakter, na taj način bivajući daleko bliži poetici koja naglašava upravo grafička i fonička dejstva jezika. Afektivno čitanje u internet okruženju stoga reaguje na materijalna svojstva digiteksta, a koja se ispoljavaju na nivou nove materijalnosti teksta, interfejsa koji omogućava humani pristup tektoničkim sadržajima i na nivou materijalnosti same mašine, odnosno kompjutera kao medija, kroz njegovu elektrifikaciju i hardverske procese.

Redefinišući svoje tradicionalne pozicije i praksu, novomedijski čitalac se sada već radikalno suprotstavlja autonomiji čitaoca, njegovoj skoro hegemonističkoj poziciji kakvu su uvele lektocentrične teorije. Ništeći njegove pozicije dominacije, novomedijski čitalac iz osnova menja i celokupne mehanizme konzumacije tekstova kulture, pa samim tim i načine na koji

¹⁹ Miško Šuvaković, *Afektacija, intenzitet i umetničko delo koje je fluks*, na http://www.zesveske.ba/04_06/0406_3_2.htm, pristupljeno februar 2010.

²⁰ Ibid.

²¹ „A symbolic and behavioral interaction in which the system acts on the user and is acted by the user“: Serge Bouchardon, *The aesthetics and materiality in electronic literature*, na <http://www.utc.fr/~bouchard/articles/bouchardon-bergen-materiality.pdf>, acc. march 2010.

se oni shvataju, definišu, klasifikuju, dovodeći na kraju u pitanje i status i poziciju umetnosti i umetničkih praksi u novomedijskom okruženju. Dve bazične karakteristike čitaoca, nasleđene iz tradicije teorije književnosti i književne kritike: njegova individualnost i produktivnost, ne samo da se dovode u pitanje, već kao deskriptivne, diferencijalne kategorije pojma postaju skoro neupotrebljive, budući da novomedijska kultura i digitekst na njihovim mestima pozicionira i kolektivnog i komoditizovanog čitaoca. Na taj način čitalački proces na Internetu se prevodi u strateški raslojene procese konzumacije, produkcije, afektacije. Sve ove prakse učestvuju u čitanju, kao ekstrakciji digitekstualnosti i kao takve trebalo bi ih uzimati u obzir kao bitne diverzifikacione modele novomedijskog čitanja, koje će upisati značajne promene u tradicionalno shvatanje i prepoznavanje procesa čitanja uopšte.

Hypertext as Internet's textuality. Models of Cyber-centric Reading

New media convergence culture has introduced significant changes to the traditional ways in which we understand terms of reading and reception. Dominant producers of the new media texts (I call them digitexts) become cybertexts as ergodic machines (how Espen Aarseth defined them). Not only do cybertext machines produce digitexts and their reading strategies, they also produce the new media reader. Thusly, new media reader gets involved in a new media reading process in a manner which is both processual and cybercentric. It rizes on the horizon of a liminal transition of capitalistic culture of signification into the postdigital culture of affective processuality.

Keywords: hypertext, cybertext, digitext, affective reading, cybercentrism, postsemantic